

УДК 351.83:355.213

М. М. МЕДВІДЬ, О. Є. ЧЕРНИШЕНКО

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ВИБОРУ СПОСОБУ КОМПЛЕКТУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ В УКРАЇНІ

Визначено причини вибору способу комплектування військових формувань в Україні. Виявлено залежність між погіршенням значення показника “чисельність чоловічого населення за віковою групою 15 – 19 років” та прийняттям країною рішення про відмову від загального призову на військову службу.

Ключові слова: державне регулювання, зайнятість, наймані працівники, військові формування, військова служба, комплектування за контрактом.

The reasons for selecting military formations recruitment method in Ukraine are defined. The dependency between deterioration of value of indicator “the amount of men by age group 15-19 years old” and the decision of the State to cancel the compulsory conscription is revealed.

Key words: state regulation, employment, employees, military units, military service, recruitment on a contract basis.

Для забезпечення сподівань та бажань народу України на безпеку життя, забезпечення охорони здоров'я, розвиток освіти, на захист державності та безпеку кордонів, на соціальну справедливість у майнових відносинах потрібні сучасна система державного управління, високий професіоналізм державної, зокрема військової служби, надійна оборона держави та правозахисна система.

Відповідно до Конституції України, “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом” [3, ст. 17].

Унаслідок прийняття відповідних нормативних документів про зміну способу комплектування військових формувань України з призовного (військової повинності) на добровільний (контрактний) [8] на ринку праці з'явився попит на послуги праці для виконання службово-бойових завдань. Але за відсутності необхідної пропозиції сьгодні згаданий процес не є завершеним. Тому дискусії щодо вибору способу комплектування військових формувань в Україні тривають дотепер.

В Указі Президента України [Там само] зазначено причини зміни способу комплектування на контрактний. До них належать такі:

– зміна воєнно-політичної обстановки у світі, реформування збройних сил суміжних держав;

– необхідність підтримання бойової готовності військ (сил) на належному рівні за рахунок укомплектування військових частин і підрозділів військовонавченим, професійно підготовленим особовим складом, спроможним в умовах скорочення чисельності Збройних Сил України якісно виконувати поставлені завдання впродовж тривалого часу;

– зниження показників щодо стану здоров'я, ділових і моральних якостей юнаків, які підлягають призову на строкову військову службу, зменшення кількості осіб, що призиваються на таку службу;

– погіршення стану підготовки і нагромадження військовонавчених людських ресурсів, які підлягають призову на військову службу під час мобілізації [8].

Наведені причини недостатньо обґрунтовують прийняття рішення про перехід саме на контрактний спосіб комплектування військових формувань. На думку авторів, змішаний спосіб дав би можливість забезпечити виконання згаданих завдань за менших витрат, що є важливим, зважаючи на стан економіки нашої держави. Адже збільшення бюджетних витрат на утримання військових формувань під час їхнього комплектування контрактним способом є основним аргументом проти його запровадження в більшості країн світу. Учасники круглого столу “Перехід до професійних Збройних Сил України: проблеми і перспективи”, проведеного 31 травня 2002 р., зазначили щодо цього: “...комплектування за контрактом саме по собі не є панацеєю, й рівень боєздатності багатьох “призовних” армій анітрохи не нижчий, ніж таких “професійних”, як, наприклад, у Нігерії”. За словами одного з учасників круглого столу – начальника Головного організаційно-мобілізаційного управління Генштабу генерал-лейтенанта Н. Матюха, “...підписати контракт і обійняти відповідну посаду в Збройних Силах – зовсім не означає стати професіоналом” [7]. США та Велика Британія, які давно використовують контрактний спосіб комплектування своїх військових формувань, на період першої та другої світових війн змінювали його на обов'язкову військову повинність [1]. Але чому саме добровільний спосіб комплектування військових формувань виявився найбільш прийнятним в Україні?

Результати аналізу досвіду комплектування військових формувань зарубіжних країн не дають підстав однозначно стверджувати, який саме спосіб комплектування військових формувань є найефективнішим, бо в кожній державі він визначається з огляду на національні особливості. Зокрема, повністю на добровільні засади комплектування перейшли армії постсоціалістичних країн: Болгарія, Боснія і Герцеговина, Латвія, Македонія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія, Чорногорія. Разом з цим такі розвинені європейські держави, як Австрія, Греція, Данія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Швеція і Швейцарія, зберігають загальну військову повинність.

Експерти Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова визначили чинники (воєнно-політичні та політичні, внутрішньовійськові, економічні), що впливають на вибір державою моделі комплектування своїх військових формувань, і звертають увагу на те, що “...критичність кожної з них (або їхньої сукупності) для кожної країни є різною, що й визначає мотивацію вибору того чи іншого варіанта комплектування збройних сил” [4, с. 6–9]. На думку експертів, саме соціально-економічні чинники є

вирішальними при зміні способу комплектування військових формувань на добровільний як в Україні, так і в інших державах.

Метою статті є визначення впливу соціально-економічних чинників на вибір способу комплектування військових формувань в Україні.

Будь-яка економічна система стикається з обмеженістю ресурсів і необмеженістю потреб економічних суб'єктів. Економічна наука допомагає вирішувати три основних питання: як задовольнити потреби економічних суб'єктів, в який спосіб використовувати обмежені ресурси, хто з економічних суб'єктів отримує ресурси та блага, виготовлені за допомогою ресурсів?

До потреб економічних суб'єктів слід віднести й захист від незаконного перерозподілу ресурсів та благ (рис. 1).

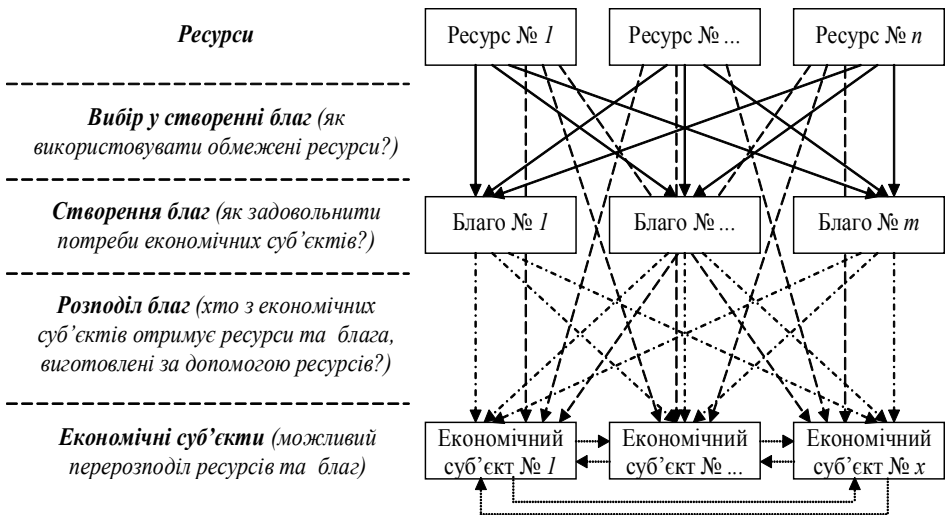

Рис. 1. Умовне відображення розподілу (перерозподілу) ресурсів та благ між економічними суб'єктами економічної системи:

- використання ресурсів для створення благ;
- розподіл ресурсів між економічними суб'єктами;
-→ розподіл благ між економічними суб'єктами;
- перерозподіл ресурсів та благ між економічними суб'єктами

Для запобігання незаконному перерозподілу ресурсів та благ економічні суб'єкти виділяють частину своїх ресурсів (табл. 1). Зупинімося на розгляді незаконного перерозподілу ресурсів між державами. Держава з метою запобігання незаконному перерозподілу її ресурсів та благ через військові формування виробляє благо – надання послуг із забезпечення державної безпеки, споживачем якого є Український народ. Підтвердженням цьому є Закон України “Про оборону України” [11], в якому зазначено: “Військове формування – створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України,

захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності в разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій” (ст. 1); “Участь в обороні держави разом із Збройними Силами України беруть у межах своїх повноважень інші військові формування, утворені відповідно до законів України, Державна спеціальна служба транспорту, а також відповідні правоохоронні органи” (ст. 12).

Таблиця 1

Частина ресурсів економічних суб’єктів, що виділяється для запобігання незаконному перерозподілу ресурсів та благ

<i>Економічні суб’єкти</i>	<i>Ресурси економічних суб’єктів</i>
Держава ↔ держава	Фінансування, спрямоване на підтримання діяльності системи державної безпеки (у т.ч. на військові формування)
Підприємство ↔ підприємство	Фінансування (зокрема, податок), спрямоване на підтримання діяльності системи безпеки підприємств (у т.ч. на підрозділи охорони)
Людина ↔ людина	Оплата послуг особистого захисту (охорони), податок, з якого виділяються кошти, направлені на забезпечення громадського порядку

Вагома частина найманих працівників військових формувань знаходиться на військовій службі, що “є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров’я і віком громадян України, пов’язаній із захистом Вітчизни” [9, ст. 2].

За умов призову на військову службу в мирний час спостерігається суперечність: з одного боку, створюється благо – надання послуг із забезпечення державної безпеки, споживачем якого є Український народ, а з іншого – створюється антиблаго – вилучення з продуктивного процесу людей через втрату ними працездатності та їхню смерть, які є наслідком соціально негативного явища “дідівщина”.

Згідно з даними військової служби правопорядку, у Збройних Силах України за фактами нестатутних взаємовідносин у 2005 р. було порушено 125 кримінальних справ. І хоча, порівняно з кінцем 1990-х рр. у військових формуваннях спостерігається тенденція до зменшення кількості загальнокримінальних злочинів, скоріше за все, поза статистикою залишаються невиявлені правопорушення.

У своїх дослідженнях А. Проноза зазначає, що “зародження “дідівщини” в Радянській армії як масового явища зараховують до середини 1950-х рр., що пов’язано з амністією, здійсненою після смерті Сталіна, і призовом в армію молоді, яка мала визначений життєвий досвід, з місць позбавлення волі”. Він вважає, що системи “Збройних Сил” і “позбавлення волі” є подібними, в основі яких є “високий, але все ж різний ступінь обмеження особистої волі, ізоляція від суспільства, необхідність безперечного підпорядкування, жорстка регламентація життя та побуту,

прагнення до граничної формалізації відносин між людьми – усе це призвело до того, що армія явила собою благодатне підґрунтя для укорінення “дідівщини”, як одного з варіантів існуючої в місцях позбавлення волі системи неформальних взаємовідносин” [10, с. 3].

Звісно, молодь не бажає стати споживачем такого антиблага, яке може позначитись на її здоров’ї чи житті, а батьки призовників переконані, що зі зміною призовного способу комплектування військових формувань на контрактний зникнуть згадані умови для існування “дідівщини”.

Інша суперечність виникла в умовах трансформаційного переходу до ринкової економіки. Багато хто з українських громадян сприймає відбування строкової служби як неотримання доходів та втрату інших можливостей. Адже молода людина, яка служить за призовом, фактично втрачає доходи в розмірі різниці між грошовим утриманням військовослужбовця за контрактом і військовослужбовця строкової служби. Реальні ж витрати призовника можуть бути набагато вищими через втрачені можливості в разі роботи з гідною платнею. Навіть якщо юнаку вдається уникнути призову, то загроза бути призваним під час наступної кампанії позначається на його життєвих перспективах.

Прагнення до стабільного та безпечного стану є вагомими потребами людини, які стоять одразу ж після фізіологічних потреб відповідно до теорії ієрархії потреб відомого американського психолога А. Г. Маслоу [2, с. 70]. Поведінка людини, звичайно, спрямовується намаганням задовольнити її найсильнішу на даний момент потребу. Тому згадані суперечності спонукають до пошуку альтернативи строковій службі. Якщо перехід на змішаний спосіб комплектування зменшить кількість випадків прояву соціально негативного явища “дідівщини”, то інша суперечність збільшить соціальну напругу в суспільстві, адже вибіркового характеру призову ще більше сприйматиметься як прояв соціальної несправедливості та нерівності. Саме така ситуація свого часу виникала в США, Іспанії, Польщі [4, с. 7]. І нею вдало скористалися політики цих держав у передвибірній агітації.

У зазначених умовах для України найкращою альтернативою призовному способу комплектування військових формувань, завдяки якій зникають соціально-економічні суперечності, є саме контрактний спосіб. А використання соціальної напруги в суспільстві політичними силами в передвибірній програмі щодо невдоволення способом комплектування військових формувань є уже закономірність. Не винятком була і Україна. Гасло передвибірної президентської програми Л. Кучми 1999 р.: “Перехід до професійної армії” [10], відіграло свою роль. Як результат, перехід військових формувань на контрактний спосіб комплектування набув політичного звучання і до цього часу привертає підвищену увагу суспільства.

Л. Поляков та М. Пашков звертають увагу на динаміку соціально-демографічних показників наприкінці 1980-х – у 1990-х рр.: “... знижується народжуваність, погіршуються показники стану здоров’я та освітнього рівня, що зумовлено загальним зниженням рівня життя населення та збільшенням груп соціального ризику. З 1989 р. спостерігається стійка тенденція зменшення чисельності народжених хлопчиків, у 2000 р. кількість їх зменшилася, порівняно з 1986 р., більше ніж удвічі. Наслідки кризи позначаються на комплектуванні Збройних

Сил уже з 2005 – 2007 рр., коли призовного віку досягнуть хлопці, народжені в 1989 – 1990 рр. Чисельність призовного контингенту помітно зменшиться, відповідно, звужиться коло придатних до військової служби призовників. Оскільки лише 25 % дітей народжуються здоровими, можна стверджувати: протягом 2005 – 2020 рр. потенційний контингент призовників, котрі відповідають кваліфікаційним вимогам, зменшиться в цілому увосьмеро. Якщо ж узяти до уваги тенденції поширення серед дітей інфекційних хвороб із тяжкими наслідками, то ситуація видається зовсім критичною” [7].

На графіку динаміки чисельності чоловічого населення України за віковою групою 15 – 19 років (рис. 2) відбито суттєве зменшення даного показника – від 1 998 325 осіб у 2002 р. до 1 328 157 осіб у 2011 р. (на 33,5 %).

Тис. осіб

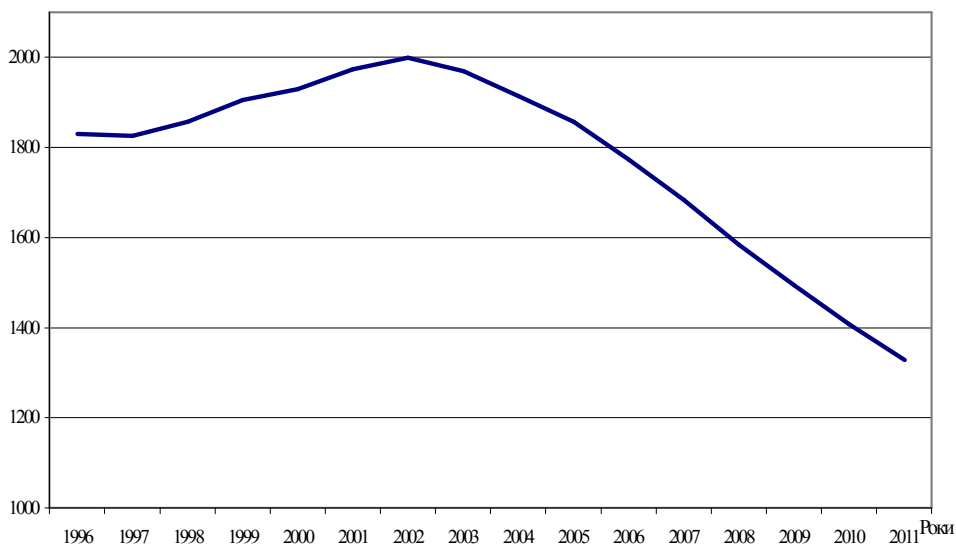

Рис. 2. Динаміка чисельності чоловічого населення України за віковою групою 15 – 19 років.

(Графік складений авторами за даними статистичного сайту U.S. Census Bureau <http://www.census.gov>. [13])

Нами висунута гіпотеза про те, що існує залежність між погіршенням значення показника “чисельність чоловічого населення за віковою групою 15 – 19 років” та прийняттям країною рішення про відмову від загального призову на військову службу, тобто зміну способу комплектування. У дослідженні є обмеження, а саме: розглядаються лише країни, які знаходяться в Європі. Виключено з об’єктів дослідження Велику Британію – у зв’язку з її історичною традицією щодо комплектування своїх військових формувань у контрактний спосіб (табл. 2).

Дані за країнами Європи щодо показника
 “чисельність чоловічого населення за віковою групою 15 – 19 років”
 та рішення про відмову від загального призову на військову службу *

Країна	Значення показника на початок та кінець досліджуваного періоду, тис. осіб		Різниця між значеннями показника на початок та кінець досліджуваного періоду, тис. осіб	Погіршення / покращення значення показника **	Прийнято / не прийнято рішення про відмову від загального призову на військову службу ***
	1996 р.	2011 р.			
Албанія	143,743	155,643	11,9	0	0
Австрія	238,082	249,318	11,236	0	0
Бельгія	317,515	311,072	-6,443	1	1
Білорусь	377,03	290,071	-86,959	1	0
Болгарія	309,209	182,013	-127,196	1	0
Боснія та Герцеговина	133,001	139,55	6,549	0	1
Греція	388,634	266,898	-121,736	1	0
Данія	158,769	187,457	28,688	0	0
Естонія	51,875	36,479	-15,396	1	1
Ірландія	174,541	142,188	-32,353	1	1
Ісландія	10,818	11,697	0,879	0	1
Італія	1792,176	1499,935	-292,241	1	1
Іспанія	1586,392	1136,575	-449,817	1	1
Кіпр	36,993	45,844	8,851	0	0
Латвія	82,775	61,627	-21,148	1	1
Литва	131,648	114,639	-17,009	1	0
Люксембург	11,71	16,118	4,408	0	1
Мальта	15,04	13,357	-1,683	1	1
Македонія	84,356	76,709	-7,647	1	1
Молдова	188,217	152,944	-35,273	1	0
Нідерланди	473,243	528,503	55,26	0	1
Німеччина	2281,795	2104,035	-177,76	1	1
Норвегія	136,081	161,3	25,219	0	0
Польща	1655,224	1196,152	-459,072	1	1
Португалія	402,026	320,892	-81,134	1	1
Росія	5582,927	3738,771	-1844,16	1	0
Румунія	983,475	612,766	-370,709	1	1
Сербія	266,247	221,938	-44,309	1	1
Словаччина	239,955	175,028	-64,927	1	1
Словенія	78,01	50,738	-27,272	1	1
Туреччина	3355,975	3480,989	125,014	0	0
Угорщина	406,516	307,433	-99,083	1	1
Україна	1830,449	1328,157	-502,292	1	1
Фінляндія	166,447	167,156	0,709	0	0
Франція	2032,858	1986,973	-45,885	1	1
Хорватія	162,501	139,619	-22,882	1	1
Чехія	424,744	284,693	-140,051	1	1
Чорногорія	31,688	17,652	-14,036	1	1
Швеція	258,529	301,389	42,86	0	0
Швейцарія	205,81	240,557	34,747	0	0

* Таблиця складена авторами за даними статистичного сайту U.S. Census Bureau <http://www.census.gov>. [13] та [4, с. 5].

** У стовпчику “Погіршення / покращення значення показника”: 1 – у країні погіршилось значення показника за період, що досліджується; 0 – у країні покращилось значення показника за період, що досліджується.

*** У стовпчику “Прийнято / не прийнято рішення про відмову від загального призову на військову службу”: 1 – у країні прийнято рішення про відмову від загального призову на військову службу; 0 – у країні не прийнято рішення про відмову від загального призову на військову службу.

Вибірковий коефіцієнт кореляції визначається за формулою

$$r_{xy} = \frac{\text{cov}(x, y)}{\sqrt{\text{var}(x) \text{var}(y)}}$$

[5, с. 24]. На підставі даних табл. 2 здійснено розрахунки і отримано, що $r_{xy} = 0,45$.

Як критерій перевірки гіпотези приймається випадкова величина

$$t = \frac{r\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r^2}}$$

Величина t має розподіл Стюдента (t -статистика) з $\nu = n - 2$ степенями свободи. Перевірку значущості r виконуємо в такий спосіб. Критичне значення $t_{кр}$ при заданих α і ν визначається в Excel за допомогою функції

$t_{кр} = \text{СТБЮДРАПОБР}(\alpha; \nu)$. Із порівняння значення t з $t_{кр}$ отримаємо: r є незначущим, якщо $|t| < t_{кр}$; r є значущим, якщо $|t| > t_{кр}$ [5, с. 25].

У результаті проведених розрахунків отримуємо $|3,15| > 2,02$, тобто коефіцієнт кореляції є значущим, що підтверджує висунуту гіпотезу.

Ще один важливий аспект, який має соціально-економічне підґрунтя зміни призовного способу комплектування військових формувань в Україні на контрактний, є ратифікація Договору про звичайні збройні сили в Європі та Угоди про принципи і порядок його виконання [12]. Зі скороченням озброєння та бойової техніки в Україні, як державі – учасниці Договору, зникає необхідність утримання відповідної чисельності військовослужбовців, які займаються її обслуговуванням.

На початок 2002 р. кількість посад військовослужбовців строкової служби військових формувань становила близько 139 тис., а чисельність Збройних Сил України лише протягом 2002 – 2005 рр. було зменшено на 142,5 тис. військовослужбовців, і процес їхнього скорочення не завершено дотепер. У таких умовах контрактний спосіб комплектування, порівняно з призовним чи змішаним, певною мірою дає можливість запобігати зростанню рівня безробіття, тим самим сприяючи більш продуктивній зайнятості чоловічого населення держави.

Проведений аналіз дав можливість визначити соціально економічне підґрунтя вибору найбільш прийняттого для України способу комплектування військових формувань. Вагомими причинами вибору саме контрактного способу комплектування слід вважати:

1) існування у військових формуваннях соціально негативного явища “дідівщина”;

2) сприйняття населенням проходження строкової служби як неотримання доходів та втрату інших можливостей;

3) значне погіршення значення показника “чисельність чоловічого населення за віковою групою 15 – 19 років”;

4) запобігання зростанню рівня безробіття внаслідок значного скорочення чисельного складу Збройних Сил України.

Інші шляхи розв'язання згаданих суперечностей, що виникли в Україні, у світовій практиці державного будівництва невідомі. Тому в подальших дослідженнях важливо приділити особливу увагу розробленню та вдосконаленню механізмів державного регулювання зайнятості найманих працівників у військових формуваннях України.

Література:

1. *Бориславська (Макухіна) М.* Військова служба за контрактом: світовий досвід та передумови запровадження в Україні / М. Бориславська (Макухіна) // Право України. – К., 2003. – № 7. – С. 141–146.

2. *Варій М. Й.* Загальна психологія: підручник : [для студ. психол. і педагог. спеціальностей] / М. Й. Варій. – К. : Центр навч. літ., 2007. – 968 с.

3. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

4. Куди крокує професіоналізація Збройних Сил України? : (аналіт. доп. центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 5. – С. 2–50.

5. *Новиков А. И.* Эконометрика : учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 144 с.

6. Передвиборна програма кандидата у Президенти України Кучми Леоніда Даниловича // Голос України. – 1999. – № 175 (2177). – С. 3. – (22 верес.)

7. *Поляков Л.* Перспективы профессиональной армии / Л. Поляков, М. Пашков // Зеркало недели. – 2002. – № 23 (398). – (22–27 июня). – Режим доступа : <http://www.zn.ua/1000/1550/35164/>.

8. Про Державну програму переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом : Указ Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 348/2002. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

9. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.

10. *Проноза А. В.* “Дідівщина” як соціально-культурне явище: механізм та форми відтворення : автореф. дис. ... к.соц.н. : спец. 22.00.03 “Соціальні структури та соціальні відносини” / А. В. Проноза. – К. : Ін-т соціол. НАН України, 2005. – 17 с.

11. Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.

12. Про ратифікацію Договору про звичайні збройні сили в Європі та Угоди про принципи і порядок його виконання : постанова Верховної Ради України // ВВР України. – 1992. – № 37. – Ст. 551.

13. U.S. Census Bureau. – Режим доступу : <http://www.census.gov>.

Надійшла до редколегії 14.04 2011 р.